

2018/2
Volume: IX
Number: 20
ISSN 2146-4901

2018
2

2018/2
Cilt: IX
Sayı: 20
ISSN 2146-4901

ŞIRNAK UNIVERSITY
JOURNAL OF DIVINITY
FACULTY

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
ŞIRNAK UNIVERSITY JOURNAL OF DIVINITY FACULTY
2018/2 Cilt/Volume: IX Sayı/Number: 20
ISSN 2146-4901

Bu dergi **EBSCO Host: Academic Search Ultimate** veritabanında tam metin olarak,
Ayrıca **TÜBİTAK-ULAKBİM** Sosyal ve Beşeri Bilimler veritabanı, **ASOS, İSAM** ve **SOBIAD** Sosyal Bilimler Atf Dizini
tarafından taranmaktadır.

Sahibi/Owner

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adına Prof. Dr. Abdülaziz HATİP

Yazı İşleri Müdürü/Editor in Chief

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Editör/Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Editör Yard./Co-Editors

Dr. Öğr. Üyesi A. Yasin TOMAKİN, Arş. Gör. Mustafa YILDIZ, Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Doç. Dr. İbrahim BAZ

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim AYĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Dr. Öğr. Üyesi Emin CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi RENÇBER

Dr. Öğr. Üyesi M. Muhdi GÜNDÜZ

Dr. Öğr. Üyesi M. Şükrü ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait UZUNDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Nurullah AGİTOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ACAT

Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Arş. Gör. Mustafa YILDIZ

Arş. Gör. Talip DEMİR

Öğr. Gör. Şehmus ÜLKER

Redaksiyon / Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Baskı/Publication

Grafik Tasarım: DÜZEY AJANS 0212 417 92 92

Baskı

İLBEY MATBAA

Basım Tarihi / Publishing Date

Ağustos 2018 / August 2018

Yönetim Yeri/Administration Place

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mehmet Emin Acar Yerleşkesi, 73000 Merkez/Şırnak

Tel:+90 486 518 70 75 Faks: +90 486 518 70 76

e-mail: suifdergi@gmail.com

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi hakemli bir dergi olup yılda üç sayı olarak yayımlanır. Yayın dili Türkçedir.
Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa
ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

İbn Sina'da Üç Temel Kategori: Nicelik, Nitelik ve Görelilik*

Harun TAKCI**

Öz

Bu çalışmada İbn Sînâ'nın *Kategoriler* kitabında incelediği on kategoriden üçünü yani nicelik, nitelik ve görelilik kategorilerini ele almaya çalışacağız. Bu üç kategorinin İbn Sînâ'nın kategoriler sistemi içerisinde merkezi bir öneminin bulunmasından hareketle 'üç temel kategori' isimlendirmesi uygun görülmüştür. Buna bağlı olarak İbn Sînâ'nın söz konusu üç kategoriye dair açıklamaları başta Aristoteles olmak üzere Fârâbî ve Tûsî'nin görüşleri etrafında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu karşılaştırmanın temel amacı meşşai geleneğin önemli temsilcisi olan İbn Sînâ'nın diğer meşşai filozoflarla olan fikir birliğinin ve yaklaşım tarzının uygunluk derecesinin belirginleştirilmesine katkı sunabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Mantık, İbn Sînâ, Kategoriler, nicelik, nitelik, görelilik.

Three Basic Categories In Ibn Sina: Quantity, Quality And Relation

Abstract

In this study, we will try to deal with the three categories of quantity, quality and relation, which Ibn Sina examined in the Categories book. It is appropriate to label these three categories as 'three basic categories' in view of Ibn Sina's central theme in the categorical system. Accordingly, Ibn Sina's statements about the three categories have been evaluated around the views of Farabi and Tusi, especially Aristotle. The main purpose of this comparison is to be able to contribute to the clarification of Ibn Sina, an important representative of the peripatetic tradition, of the idea of unity with other peripatetic philosophers and the degree of conformity of the approach style.

Key Words: Logic, Avicenna, Categories, quantity, quality, relation.

Makale gönderim tarihi: 01.01.2018, kabul tarihi: 25.01.2018.

* Bu makale "İbn Sînâda Kategoriler ve Kaynakları" adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Mantık A. B. D.
ORCID: 0000-0002-9313-8206
takciharun@hotmail.com

Atıf: Takcı, Harun. "İbn Sînâda Üç Temel Kategori: Nicelik, Nitelik ve Görelilik". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Ağustos 2018): 295-310.

Giriş

Felsefe ve Mantık tarihi açısından kategoriler konusu başta Aristoteles olmak üzere Hellenistik şarihler ve İslam filozofları tarafından üzerinde çokça durulan merkezi bir konuma sahip olagelmıştır. Zira Aristoteles *Kategoriler* kitabını *Organon* külliyyatının başına koyarak onu hem mantığın ilk kitabı hem de felsefe külliyyatının ilk kitabı olarak konumlandırmıştır. Ancak kategoriler konusunun mantığın ilk kitabı olması ve hatta mantıkta ele alınmasına dair çokça tartışmaların yapıldığını ve kategorilerin mantığın değil metafiziğin konusu olduğunu iddia eden görüşlerin ortaya konulduğunu görmekteyiz.¹ Bu durumda kategorilerin Metafizik'te ele alınmasının hangi yönden olduğuna dair filozofların ortaya koydukları yaklaşımlara bakmamız gerekmektedir. Kısaca değinmek gerekirse örneğin Aristoteles *Metafizik* adlı eserinde mevcut isminin pek çok türde söylendiğini, ilkin cevhere ve ondaki herhangi bir araza mevcut dendiğini ifade etmektedir.² Aristoteles'in bu ifadesi hakkındaki İbn Rüşd'ün yorumu ise mevcudun ilkin cevher ve araz olarak taksim edildiği şeklindedir.³ Fârâbî ise metafizik ilminin de çoğunlukla kategorilerde incelenen şeyleri incelemekte olduğuna vurgu yaparak Aristoteles'in bu ifadesine kendine özgü bir bakış açısı sunmaktadır.⁴ İbn Sînâ ise kategorilerin varlıklarının niteliği bakımından bilgisini inceleyen bilimin metafizik olduğunu ifade etmektedir.⁵ Buna göre filozofların kesin olarak kategorilerin metafizikte ve mantıkta ele alınma cihetlerini birbirinden ayırdıklarını ifade etmemiz gerekmektedir. Nitekim metafizikte kategorilerin ele alınma yönü mevcut olmaları bakımından olup mantıkta ele alınma yönü ise öncüllerin mevcut ve kaim

1 İbn Sînâ, *Kategoriler*, çev. Muhittin Macit (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010), 5-6; ayrıca bkz. İbrahim Çapak, *Ana Hatlarıyla Mantık* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 105-107.

2 Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996), 306-308.

3 İbn Rüşd, *Metafizik Büyük Şerhi-Tefsiri Mâ-bâdet't-Tabia'*, çev. Muhittin Macit (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 2: 82-86.

4 Ferruh Özpilavcı, *Fârâbî'nin Önerme Anlayışı* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 104.

5 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 4.

birer parçaları olmaları bakımındandır. Bu bakımlardan meseleyi değerlendirdiğimizde, kategorilerin mantıkta ve metafizikte incelenme yönlerinin birbirlerinden tamamen farklı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

Bir diğer husus ise kategorilerin diğer kitaplar açısından sıralamasının neresi olması gerektiği meselesidir. Buna göre Fârâbî *Kategoriler* kitabının mantık sanatı açısından *İbare* kitabından önce geldiğini ve hatta mantık sanatının tüm kısımlarından önce geldiğini ifade ederek *İbare* kitabında ele alınan konuları öğrencinin öğrenmesinin *Kategoriler* kitabına göre daha kolay olduğunu dile getirmektedir.⁶ İbn Sinâ da kategorilerin mertebesi hakkında ortaya koyduğu tartışma bağlamında, kategoriler eğitiminin öğrenci açısından daha sonraya bırakılmasına vurgu yaparak ilkin bu kitabın okunmasının faydanın ötesinde zarar vereceğini ifade etmektedir.⁷ Klasik mantık eğitimine baktığımızda özellikle Hellenistik şarihlerin yetişmiş oldukları İskenderiye okullarının mantık müfredatının Porphyrius'un *İsagoci* adlı eserinden sonra *Kategoriler* kitabına geçilmek suretiyle şekillendiğini ve mantık eğitimine bu şekilde devam edildiğini görmekteyiz.⁸ Buna göre Fârâbî'nin ve İbn Sinâ'nın özellikle ifade ettikleri gibi *Kategoriler* kitabı mantık sanatı açısından ve gelenek açısından mantık külliyatının ilk kitabıdır, ancak öğrenci ve öğretim açısından ilk olma durumu söz konusu olmamaktadır.

Kategoriler konusu hakkında süre gelen tartışmalara ve mantığın diğer disiplinleriyle olan ilişkisine dair kısa bir bakış açısı sunduktan sonra 'nicelik, nitelik ve görelilik' kategorilerinin temel olma hususiyeti hakkında İbn Sinâ'nın ortaya koyduğu fikirlere geçebiliriz. Bu çalışmada ele aldığımız ve 'üç temel kategori' olarak belirlemeye çalıştığımız kategorilerin temel olma hususiyetini yine Aristoteles, Fârâbî ve İbn Sinâ gibi meşşai geleneğin temsilcisi olan filozofların yaklaşımıyla değerlendirme gayreti içerisinde olmamız gerekmektedir. Buna göre ilkin, cevher ve burada ele aldığımız üç kategoriyi, hemen hemen bütün filozofların kategorilere dair kaleme aldıkları eserlerin tamamında, geriye kalan diğer altı kategoriye nazaran geniş çaplı bir biçimde ele alarak detaylı bir biçimde incelemeye tabi tuttuklarını görmekteyiz. İkinci olarak her bir kategorinin ele alınma sırası ve yoğunluğuna, ayrıca bir diğeriyle olan ilişkisine kategoriler teorisi ve bu teorinin anlaşılması⁹ açısından merkezi bir önem atfedildiğini görmekteyiz. Son olarak da Fârâbî, İbn Sinâ ve Tûsî'nin kategorilerin diğer kategorilerle olan ilişkileri bağlamında nicelik, nitelik ve göreliliğin konumuna sıklıkla değindiklerini görmekteyiz. Buna göre halihazırda İbn Sinâ örneğin görelî kategorisinin sair bütün kategorilere arız olduğunu açıklıkla ifade etmektedir.¹⁰ Aynı ifadeleri 'görelîye dahil olan şeylerin

6 Ferruh Özpilavcı, *Fârâbî'nin Önerme Anlayışı*, 103-104.

7 İbn Sinâ, *Kategoriler*, 3-7.

8 Abdulkadir Coşkun, *İbn Sinâ Felsefesinde Retorik* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011), 45-47.

9 İbn Sinâ, *Kategoriler*, 107.

10 İbn Sinâ, *Kategoriler*, 140-141.

diğer kategorilere de dahildir¹¹ şeklinde Fârâbî'de de bulmak mümkündür. Yine Tüsi'ye baktığımızda onun da özellikle görelilik kategorisi hakkında bu kategorinin 'ekser mevcudat üzerine vaki olan büyük kategorilerden'¹² olduğunu açıkça dile getirmektedir. İşte filozofların bu yaklaşım tarzları ve ifade biçimlerinden yola çıkarak onların burada ele aldığımız mezkûr üç kategoriye temel bir anlam yüklemekte olduklarının açıkça görülebileceğini rahatlıkla ifade edebiliriz.

Bu makalede ele alıp incelemeye çalıştığımız meselenin doğru anlaşılması özellikle felsefi açıdan ve elbette Aristoteles'in vazettiği ve İslam filozoflarının da titizlikle takip ettikleri kategoriler anlayışı açısından hayati bir önemi haizdir. Nitekim İbn Sînâ'nın özellikle mezkûr mesele hakkında üzerinde hassasiyetle durmakta olduğu önemli bir ikazı söz konusudur. Buna göre filozofumuz kategorilerin sayısının dört ya da beş olduğunu görelinin geriye kalanları kuşattığı şeklindeki görüşlerin batıl olduğunu ısrarla vurgulamakta ve görelilik kategorisi başlığı altında da detaylı bir şekilde değindiği gibi görelinin cins gibi diğer kategorileri kuşatmasının muhal olduğunu fakat görelinin diğer kategoriler üzerine arız olmasının imkan dahilinde bulunduğunu açık ve seçik bir biçimde ifade etmektedir.¹³ Dolayısıyla ifade etmek isteriz ki 'üç temel kategori'den kastımız bu kategorilerin diğerlerini kuşatması anlamında değil bilakis diğer kategorilerin anlaşılması ve diğer kategorilere arız olma imkanının mevcut bulunması bakımından ortaya koymak ve dikkat çekmek istediğimiz bir husustur.

İbn Sînâ'nın burada dile getirdiği ikazın nereden kaynaklandığına ve itirazın kimlere karşı üretildiğine felsefe tarihi açısından baktığımızda, kategorilerin sayısıyla alakalı tartışmaların özellikle Stoacılarca başlatıldığını ve kategorilerin sayısını dörde¹⁴ indirme çabasının söz konusu olduğunu, akabinde şarihler tarafından bu meselenin sıklıkla tartışma konusu edildiğini ve nihayet tam da İbn Sînâ'nın ikazına rağmen Kant tarafından kategorilerin sayısı dörtlü gruplar halinde on ikiye¹⁵ çıkarılmak suretiyle önceliklere benzer şeylerin ortaya konulmuş olduğunu görmekteyiz. Ancak bu türden tartışmaların İslam filozoflarınca ise pek değeri yok gibi görünmektedir. Nitekim İbn Sînâ'nın *Kategoriler* kitabında ele aldığı ilgili tartışmaların ve bunlar hakkında ürettiği itirazların genel anlamda kategoriler teorisiyle özel anlamda ise kategorilerin sayısıyla alakalı yanlış değerlendirmelere bir cevap niteliği taşıdığını göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Zira kategoriler hakkında birinin diğerine dahil olduğu dolayısıyla da sayılarının azaltılması

11 Fârâbî, "Kitabü Katiguryas ey Mekulat", thk. Refik Acem, *el-Mantıku inde'l-Fârâbî* içinde (Beirut: Darü'l-meşrik, 1986), 103.

12 Tüsi, *Esasü'l-iktibas fi'l-mantık*, Arapça çev. Molla Hüsrev, thk. Hasan eş-Şafî ve Muhammed es-Said Cemaeddin (Kahire: el-Meclisü'l-a'la li's-sekafe, 2004), 71.

13 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 64; Tüsi, *Esasü'l-iktibas*, 71.

14 İbrahim Çapak, *Stoa Mantığı ve Fârâbî'ye Etkisi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2006), 187.

15 Immanuel Kant, *Pratik aklın eleştirisi*, çev. İonna Kuçuradi – Ülker Gökberk ve Füsün Akatlı (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1994), 74.

gerektiği veya başkaca kategoriler ihdas edilmek suretiyle sayılarının artırılması gerektiği yönündeki yaklaşımlara İbn Sînâ hemen her bağlamda şiddetle karşı çıkmaktadır. Buna göre İbn Sînâ'nın *Kategoriler* kitabında bu türden itirazları sıklıkla dile getirdiği ve bu tür sözlerin hurafe, batıl, karma karışık görüşler, bozuk düşünceler, çılgınlık ve cüretkarlık, ciddiyetten uzak, çılgınca sözler, yanılgı... olduğunu¹⁶ birçok yerde ifade ettiğini görüyoruz. Dolayısıyla bunları 'boş tartışma üretme' faaliyeti olarak görmek ve İbn Sînâ'nın ifade ettiği şekliyle ne felsefeye ne de felsefeciye yarar sağlamayacağını ifade etmek gerekmektedir.¹⁷ Nihayet İbn Sînâ, Mantıkçıların çoğunun tercih ettiği görüşün 'kategorilerin sayısının azaltılması mümkün değilse bu durumda çoğaltılması da mümkün değildir' şeklinde teşekkül ettiğini aktarmaktadır.¹⁸ Bu hususlara kısaca değindikten sonra şimdi İbn Sînâ'nın nicelik, görelilik ve nitelik kategorileri hakkındaki düşüncelerine geçebiliriz.

1. Nicelik/Kemmiyet

[Yun. *to poson* (τὸ ποσόν); Sür. *kmoyuṭo* (كَمِّيَّة); Ar. *el-kemmü* (الكم); Lat. *quantitas*; İng. *quantity*]

İbn Sînâ'nın, hemen her felsefe eserinde ele aldığı meseleleri ilkin bütünlüklü bir biçimde ortaya koyarak mevzuya başlaması onun felsefe yapma tarzının temel hususiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim benzer bir tutumu nicelik konusunda da sergilediğini görmekteyiz. Filozofumuz nicelik konusunun hemen başında, niceliğin *Kategoriler* kitabında ele alınmasının adet olduğu üzere cevher kategorisinden sonra ve geriye kalan kategorilerden önce olması noktasında önemli bir perspektif sunarak başlamaktadır. Söz konusu sıralamanın kategorilerin birbirleriyle olan ilişkileri ve birinin anlaşılmadan diğerinin anlaşılmasının mümkün olmadığı hususuna bağlayarak kategoriler arasında doğal bir sıralamanın var olduğuna vurgu yapmaktadır. Kategorilerin sıralanmasıyla ilgili dikkate aldığı diğer bir husus ise karar kılmış olan kategorinin ilkin ele alınması şeklindedir.¹⁹ Bu karar kılmış olma hususiyeti dikkate alındığında cevherden sonra karar kılma sıralamasında nicelik kategorisinin diğer kategorilere nazaran daha önde yer aldığı neticesine ulaşmak mümkün görünmektedir. Nitekim benzer ifadelere yine ikinci makalenin birinci faslında varlığın bütün kategoriler için cins olup olamayacağı problemini ele alırken yer verdiği şahit olmaktayız. Buna göre İbn Sînâ bu bağlamda "mevcudun bir kısmı daha sağlam bir kısmı ise daha zayıftır. Zira nicelik ve nitelik gibi karar kılmış mevcudun varlığı zaman ve infial gibi istikrar bulmamış mevcudun varlığından daha sağlamdır."²⁰ şeklindeki ifadeleri kullanmaktadır.

16 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 59,63,65,66,69,70,73,75.

17 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 7.

18 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 79.

19 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 107.

20 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 57.

Nicelik konusuna bu şekilde giriş yaptıktan sonra İbn Sînâ, nicelik kategorisini Aristoteles'in *Kategoriler* kitabında zikrettiği şekliyle munfasıl ve muttasıl²¹ olmak üzere ikiye ayırır ve bunlardan bazılarının yani bitişik niceliklerin bir diğerine göre konum sahibi olduğunu bazılarının da yani ayrışık niceliklerin bir diğerine göre konum sahibi olmadığını ifade eder. İbn Sînâ'nın 'bir diğerine göre konum sahibi olma ve olmama' şeklinde ifade ettiği hususu Fârâbî'nin *Kategoriler* kitabında 'parçaları arasında ortak bir sınırı bulunan ve bulunmayan' şeklinde ifade ettiğini ve bu bağlamda bitişik ve ayrışık niceliği birbirinden ayırdığını görmekteyiz.²² Bu bağlamda Tûsî de benzer ifadelerle bitişik ve ayrışık niceliği, parçaları arasından ortak bir sınırın bulunup bulunmamasına göre konumlandırmaktadır.²³ Ardından bitişik niceliği üçe ayıran İbn Sînâ bunların "niceliğin faslı olan, büyüklük olmaları bakımından büyüklüğe eklenen araz ve doğal olması bakımından büyüklüklere eklenen araz" olduklarını ortaya koyar.²⁴ Yine Aristoteles'te ve Fârâbî'de mevcut olduğu şekliyle ayrışık niceliğin temel vasfını cüzlerinin ortak bir sınırının bulunmaması şeklinde ortaya koyarak ayrışık niceliklerin sayılardan başka şeyler olmasının mümkün olmadığını dile getirir. Daha sonra Fârâbî'nin de dile getirdiği gibi bitişik niceliklerin cisme ilişmesiyle derinlik, uzunluk ve kalınlığın ortaya çıktığını ifade eder.²⁵ İbn Sînâ bu mesele bağlamında son olarak, Aristoteles'in nicelik konusunu ele alırken herkesçe bilinen bölümleri zikrettiğini belirterek onun bu tutumunun hareket ve görelilik gibi konularda da görüldüğüne değinmektedir.²⁶

Daha sonra İbn Sînâ niceliklerin birbirine göre konum sahibi olma ve konum sahibi olmama şeklinde ortaya koyduğu temel ayrımın örneklendirmesini Aristoteles'in de değindiği şekliyle²⁷ ortaya koyarak konu hakkındaki incelemesini detaylandırmaktadır. Buna göre çizgi, düzlem ve yüzey parçaları birbirine göre konumu olan nicelikler arasında yer alırken; zaman ve sayı birbirlerine göre konumu olmayan nicelikler arasında yer alırlar. Fârâbî ise bu konu hakkındaki düşüncelerini niceliğin fasıllarını ele alırken, nicelik için ikinci bir fasıl daha tespit ederek ortaya koymaktadır. Filozof söz konusu faslı 'parçalarının konulu olması ve olmaması' şeklinde belirlemekte ve sayı, zaman ve lafzın bir bütün dahilinde parçalarının konulu bulunmadığını oysa çizginin bir bütün dahilinde parçaları-

21 Aristoteles, "Katégoriai", ed. E. Bekker, *Aristotelis Opera* içinde (Berlin: Officina Academica, 1831), 4; Aristoteles, "Categoriae", ed. Academia Regia Borussica, *Aristoteles Latine* içinde (Berlin: Officina Academica 1831), 2; Aristoteles, "Kitabü'l-Mekulat", thk. Abdurrahman Bedevi, *Mantiku Aristu* içinde (Beyrut: Darü'l-kalem, 1980), 1: 43; Aristoteles, "Kitabü Katiguryas ev Kitabü'l-Mekülât", thk. Ferid Cebir, *en-Nassu'l-Kamile* içinde (Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Lübnani, 1999), 1: 49; Aristoteles, *Organon I Kategoriyalar*, çev. Hamdi Ragıp Atademir (İstanbul: MEB. Yayınları, 1989), 17; Aristoteles, *Kategoriler*, çev. Saffet Babür (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2016), 26-27.

22 Fârâbî, "Kitabü Katiguryas ey Mekulat", 99.

23 Tûsî, *Esasü'l-iktibas*, 66.

24 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 111.

25 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 113-115.

26 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 118.

27 Aristoteles, "Katégoriai", 5; ayrıca bkz. Aristoteles, "Categoriae", 3; Aristoteles, "Kitabü Katiguryas ev Kitabü'l-Mekülât", 50-51; Aristoteles, *Kategoriler*, 28-31.

nın bir arada bulunduğunu ifade etmektedir.²⁸ İbn Sînâ da birbirine göre konum sahibi olmayı parçaların karar kılmış olmasına ve aynı yerde bulunacak şekilde bitişik ve belirli bir tertip içerisinde sıralanmış olması koşuluna bağlamaktadır.²⁹ İbn Sînâ'nın burada kullandığı 'aynı yerde olma' ibaresini *el-Muhtasaru'l-Evsat fi'l-Mantık* adlı risalesinde "...konum sahibi olan niceliklerin parçaları birbirlerine bitişiktirler ve nerede oldukları bellidir."³⁰ şeklinde daha belirgin olarak ifade ettiğini görmekteyiz. Buna bağlı olarak çizgi, yüzey ve mekân konum sahibi nicelikler arasında; zaman, parçaları arasında mücaveret ilişkisi bulunmaması sebebiyle, sayı ise parçaları arasında tertip olmasına rağmen parçalarının bitişik olmayışı hasebiyle konum sahibi olmayan nicelikler arasında yer almaktadır.³¹ Tûsî'nin karar kılmış olmak ve karar kılmamış olmak şeklindeki ayrımı biraz farklı olarak niceliğin tamamına değil bitişik niceliği kuşatacak şekilde münhasıran ele aldığını görmekteyiz.³²

İbn Sînâ hakiki anlamda niceliklerin ya da bizzat niceliklerin yukarıda ele alınanlar yani çizgi, zaman, sayı ve lafızlar olduğunu ifade etmektedir.³³ Fârâbî'ye baktığımızda da benzer ifadelerle karşılaşmaktayız. Zira o da sayılar ve lafızların bizatihi nicelikler olduklarını belirterek niceliği zaman ve mesafe ile ölçülen hareketin, cisimde bulunan ağırlık ve hafifliğin ise bigayrihi nicelikler olduğunu ortaya koymaktadır.³⁴ İbn Sînâ ise bilaraz nicelikler konusunu ele alırken Aristoteles'in *Kategoriler* adlı eserinde değinmekte olduğu noktaları³⁵ tafsilatıyla ortaya koymaktadır. Buna göre uzun süreli hareket, geniş yüzeyli ak cisim, çok ya da az sayı gibi bazı nicelikler gerçek anlamda nicelik olmayıp ancak arazî anlamda nicelik olmaktadır.³⁶ Ayrıca İbn Sînâ uzunluk, genişlik ve derinliği kendilerinde görelilik bulunması bakımından bilaraz nicelikler arasında zikretmektedir.³⁷ Tûsî de bazı kategorilerin diğer bazı kategorilere arız olmasının mümkün olduğunu belirterek bu minvalde izafetin niceliğe arız olmasının mümkün olduğunu ifade etmektedir.³⁸

İbn Sînâ niceliğin kategoriler sıralamasındaki yerini, fasıllarını, hakiki ve bilaraz anlamda nicelikler gibi konulara dair yorumlarını ortaya koyduktan sonra 'niceliğin özellikleri' konusunu ele almaktadır. Buna göre antik filozofların ve Aristoteles'in de dile getirdiği gibi³⁹ niceliğin iki özelliğinin bulunduğunu belirterek

28 Fârâbî, "Kitabü Katiguryas ey Mekulat", 99.

29 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 120.

30 İbn Sînâ, *el-Muhtasaru'l-Evsat fi'l-Mantık*, Harun Takcı (thk.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2009, 27.

31 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 122.

32 Tûsî, *Esasü'l-İktibas*, 67.

33 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 123.

34 Fârâbî, "Kitabü Katiguryas ey Mekulat", 99.

35 Aristoteles, "Katégoriai", 5; ayrıca bkz. Aristoteles, "Categoriae", 3; Aristoteles, "Kitabü Katiguryas ev Kitabü'l-Mekülât", 51-52; Aristoteles, *Kategoriler*, 30-33.

36 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 123-124.

37 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 124-125.

38 Tûsî, *Esasü'l-İktibas*, 68.

39 Aristoteles, "Katégoriai", 5-6; ayrıca bkz. Aristoteles, "Categoriae", 3; Aristoteles, "Kitabü Katiguryas ev Kita-

bunlardan ilkinin, niceliğin ölçmeyi mümkün kılması ve ikincisini de zıddının bulunmayışı şeklinde belirlemektedir. Tûsî ise *Esasü'l-İktibas*'ta niceliğin lazımlarını sıralarken 'ölçülebilir olmanın ardından 'cüzlere sahip olma'yı eklemektedir.⁴⁰ İbn Sînâ ise *Muhtasaru'l-Evsat*'ta niceliğin zıdda sahip olmama özelliğini onun cevher ile ortak özelliği⁴¹ olarak ifade etmektedir. Ayrıca filozofumuz, büyüklük ve küçüklük arasında var olan zıtlığın niceliğe değil niceliğin arazlarına ilişkin zıtlık olduğunu özellikle vurgulayarak nicelik için kesinlikle zıtlığın söz konusu olmayacağını ifade etmektedir.⁴² Yine aynı şekilde mekân için söz konusu olan aşağıda ve yukarıda olmak şeklinde vaki olan zıtlığın bizatihi zıtlık değil bilaraz zıtlık olduğuna dikkat çekmektedir.⁴³

Ardından İbn Sînâ, Aristoteles'in *Kategoriler* kitabında değindiği niceliğin azlık ya da çokluğu kabul etmeyişi⁴⁴ konusunu ele alarak söz konusu meseleyi nicelik şiddetli ya da zayıf olmayı veya artma ve eksilmeyi kabul etmez şeklinde yorumlamaktadır. Buna göre üç, üç olmak bakımından diğer bir üçten veya dört, dört olmak bakımından başka bir dörtten daha şiddetli ya da daha zayıf değildir hükmüne ulaşmaktadır.⁴⁵ İbn Sînâ *Muhtasaru'l-Evsat*'ta niceliğin azlık ya da çokluğu kabul etmesi durumunda zıt olmayı da kabul etmesi anlamına geleceği için söz konusu durumun nicelik için mümkün olmayacağı yorumunu ortaya koymaktadır.⁴⁶ İbn Sînâ Aristoteles'in de değinmekte olduğu⁴⁷ sadece niceliğe has olan 'eşitlik ve eşitsizliği kabul etmek' şeklinde son bir özellik daha zikretmektedir. *Muhtasaru'l-Evsat*'ta ise 'bizatihi eşit veya eşitsiz olmak' ibaresine 'sınırlı ve sınırsız olmanın söylenmesi' ifadesini eklemektedir.⁴⁸ Buna göre niceliğin, eşit olmayı ve eşit olmamayı bizatihi olarak kabul ettiğini belirterek örneğin zaman için eşit olma ve eşit olmamanın vaki olduğunu, aklık için ise eşitlik veya eşitsizliğin söz konusu olamayacağını ifade etmektedir. Niceliğin eşitlik ve eşitsizliği bizzat kabul etmesi hususuna Tûsî'nin de *Esasü'l-İktibas*'ta⁴⁹ detaylı olarak ele aldığını görmekteyiz. Nihayetinde İbn Sînâ, nicelik için 'zâtı hasebiyle parça sahibi olmak, zâtı nede niyle ölçmeyi mümkün kılmak ve zâtı dolayısıyla eşitlik ve eşitsizliği kabul etmek' şeklinde üç türlü hakiki özellik bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁰ İbn Sînâ'nın bu ifadeleriyle benzeşen ifadelerini *Muhtasaru'l-Evsat*'ta da serdettiğini görmekte-

bü'l-Mekûlât", 52-54; Aristoteles, *Kategoriler*, 32-35.

40 Tûsî, *Esasü'l-İktibas*, 66.

41 İbn Sînâ, *Muhtasaru'l-Evsat*, 28.

42 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 128-130.

43 Sînâ, *Kategoriler*, 132-135.

44 Aristoteles, "Katêgoriai", 5-6; ayrıca bkz. Aristoteles, "Categoriae", 3; Aristoteles, "Kitabü Katiguryas ev Kitabü'l-Mekûlât", 54; Aristoteles, *Kategoriler*, 34-37.

45 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 135.

46 İbn Sînâ, *Muhtasaru'l-Evsat*, 29.

47 Aristoteles, "Katêgoriai", 5-6; ayrıca bkz. Aristoteles, "Categoriae", 3; Aristoteles, "Kitabü Katiguryas ev Kitabü'l-Mekûlât", 54-55; Aristoteles, *Kategoriler*, 36-37.

48 İbn Sînâ, *Muhtasaru'l-Evsat*, 30.

49 Tûsî, *Esasü'l-İktibas*, 66.

50 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 136.

yiz. Nitekim bu eserde de niceliğin zatı hasebiyle eşit ve eşit olmayan olduğunu belirterek, niceliği muttasıl ve munfasıl olmak üzere ikiye ayırmaktadır.⁵¹ Nicelik hakkında diğer filozofların fikirleri etrafında İbn Sînâ'nın görüşlerini kısaca ele aldıktan sonra, şimdi de İbn Sînâ'nın incelediği bir diğer kategori olan görelilik hakkındaki fikirlerini ele almaya geçebiliriz.

2. Görelilik/İzafet

[Yun. *pros ti* (πρός τι); Sür. *lwoṭ medem* (لَوْ مَدَم); Ar. *el-muzafu* (المضاف); Lat. *ad aliquid*; İng. *relation*]

İbn Sînâ görelilik konusuna başlarken ilkin göreliliğin nicelik kategorisinin hemen arkasından ele alınmasının adet olduğuna değinerek bu durumu bazı felsefecilerin nicelik konusunda görelinin ele alınmasından kaynaklandığı yorumu bağlamında değerlendirip söz konusu görüşü destekler mahiyette ifadelere yer vermektedir. Daha küçük ya da büyük olma, iki misli olma, ilim ve ayakta durma gibi şeylerin göreliliğini ifade eden İbn Sînâ, tıpkı Fârâbî'nin de "görelinin sınıfları altına dahil olan şeyler diğer kategorilerin altına dahil olan şeylerdir"⁵² şeklinde ifade etmek suretiyle değindiği gibi göreliliğin bütün kategorilere arız olduğunu belirtmektedir. Bu durumda görelilik, baba-oğul örneğinde cevhere, büyük-küçük örneğinde niceliğe, yetenek-yetenekli örneğinde niteliğe, önce-sonra örneğinde ise zamana ilişmektedir.⁵³ Tûsî'nin ise göreliliğin özelliklerini sıralarken bu konuyu detaylandırmakta olduğunu ve bütün kategorilere arız olma özelliğine değinmekte olduğunu görüyoruz. Buna göre cevher için baba ve oğul; nicelik için eşitlik ve eşitsizlik ya da kat ve yarı; nitelik için daha doğruluk ve aklık; görelilik için daha çok sadakat ve daha az sadakat; zaman için önce gelme ve sonra gelme; konum için ayakta durma ve yatma; sahiplik için çok giyinmek ve az giyinmek; infial için çok kesilme ve az kesilme gibi örnekler bağlamında görelinin diğer kategorilere arız olma durumu söz konusu olmaktadır.⁵⁴

Fârâbî'nin görelilik kategorisini, 'iki şey arasındaki bir nispet' olarak ele aldığı ve birbirine nispeti bulunan bu 'iki şeyin bir diğerine kıyasla söylenmesi' şeklinde değerlendirdiğini görmekteyiz.⁵⁵ Burada Tûsî'nin de mesele hakkındaki son derece detaylı yorumuna değinmekte fayda vardır. Buna göre Tûsî, görelinin özel bir varlığı olması anlamını, 'diğerinin akledilmesine kıyasla mahiyeti akledilen bir şey' olarak ifade etmektedir. Tûsî bu meseleyi baba ve oğul örneği üzerinden detaylandırmak suretiyle ele alıp ortaya koymaktadır. Buna göre baba, mahiyeti oğula göre kıyas edilerek akledilir olan bir şey olması hasebiyle görelidir;

51 İbn Sînâ, *Muhtasarü'l-Evsat*, 26.

52 Fârâbî, "Kitabü Katiguryas ey Mekulat", 103.

53 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 140-141.

54 Tûsî, *Esasü'l-İktibas*, 72-73.

55 Fârâbî, "Kitabü Katiguryas ey Mekulat", 103.

fakat zat olması hasebiyle baba cevher kategorisindedir. Oysa der Tûsî, bir şeyin mahiyeti bakımından iki kategoriden de olması mümkün değildir. Bu durumda Tûsî'ye göre meselenin çözümü şu şekilde mümkündür; baba salt adam olması hasebiyle cevher kategorisinden, babalık ise babanın onunla baba olduğu bir heyet olması hasebiyle görelilik kategorisindedir. Netice olarak Tûsî babalığın, gayrının akledilmesine kıyasla mahiyeti akledilen bir şey olması hasebiyle kendisi için bu anlamın dışında bir varlığının olmadığı; babanın ise bu anlamın dışında cevheri hasebiyle bir varlık sahibi olduğu sonucuna ulaşmaktadır.⁵⁶

Ayrıca burada İbn Sînâ'nın göreliliğin önemli bir şartına değindiğini görmekteyiz ki söz konusu şart göreliliğin iki şeyin birbirlerine döndürülebilir şekilde denk olmaları hususudur. Buna göre göreliliğin şartları uygun biçimde alındığında örneğin çocuk babanın çocuğu, baba ise çocuğun babası olacaktır ki bu uygunluk bakımından doğrudur; fakat kuşun kanadı şeklinde alındığında kanadın kuşu şeklinde döndürmek doğru olmayacağından kuş ve kanat arasında uygunluk söz konusu olamayacaktır.⁵⁷ Aristoteles kuş ve kanat örneğinde doğru olanın kanatlılığın kanadı şeklinde olması gerektiğine dikkat çekmektedir.⁵⁸ Tûsî de konuyu göreliliğin özellikle bağlamında ele almakta ve göreliliğin bir diğer özelliğinin bazısına bazısına döndürülebilir olması olduğunu belirterek "... baba oğulun babası, oğul ise babanın oğludur." örneğini ortaya koymaktadır.⁵⁹

Görelilik konusuna genel olarak giriş yaptıktan ve göreliliğin şartlarını ortaya koyduktan sonra İbn Sînâ, göreliliğin özelliklerini ele almaktadır. Buna göre hemen bütün göreliler için birlikte mevcut olma ya da başka bir ifade ile zamandaş olma durumu söz konusudur. Fakat bazı göreliler zamandaş olmayabilirler, örneğin bilgiden önce bilinenin ya da duyumdan önce duyulabilir olanın mevcut olması imkânsız değildir.⁶⁰ İbn Sînâ *Muhtasaru'l-Evsat*'ta babanın oğuldan önce, hissedilenin histen önce ve akledilenlerin akletmekten önce olması durumunun 'muzaf iki şeyin birlikte' olduklarına dair sözün itibarını zedelemeyeceğini dile getirmektedir. Buna göre babanın oğula tekaddümü sebebiyle babanın bilfiil değil bilkuvve baba olacağını, aynı şekilde hissedilenin zatının histen önce olduğunda bilfiil değil bilkuvve hissedilen olacağını ifade etmektedir.⁶¹ Tûsî'nin ise yine göreliliğin özelliklerini ele alırken bu meseleye değinmekte olduğunu görüyoruz. Ona göre, mevzusu ve ona kıyasla akledildiği mahiyetin birlikte var olması göreliliğin en belirgin özelliği olmaktadır.⁶²

İbn Sînâ göreliliğin özelliğini çoğunlukla zamandaş olma yani birlikte mevcut

56 Tûsî, *Esasî'l-İktibas*, 71.

57 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 143.

58 Aristoteles, *Kategoriler*, çev. Saffet Babür, 40-41.

59 Tûsî, *Esasî'l-İktibas*, 72.

60 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 145.

61 İbn Sînâ, *Muhtasaru'l-Evsat*, 31-32.

62 Tûsî, *Esasî'l-İktibas*, 72.

olma şeklinde tespit ettikten sonra kategori olan görelî ve kategori olmayan görelî arasındaki ayrıma değinmektedir. Buna göre İbn Sînâ da tıpkı Fârâbî ve Aristoteles'in dikkat çektiği nokta olan 'varlık ve mahiyeti görelî' olma hususiyetine vurgu yapmakta ve gerçek görelînin bu şekilde olduğunu ifade etmektedir.⁶³ Fârâbî'nin bu hususa özel bir önem atfettiğini ve Aristoteles'in buradaki kastının 'varlık ve mahiyeti görelîlik türlerinden birine dahil olanların görelî olacakları bu şekilde olmayanların ise görelî olmayacakları' şeklinde olduğuna özellikle değindiğini görmekteyiz.⁶⁴ Dolayısıyla da mahiyeti kıyas yoluyla söylenen ve bu açıdan özelleşmeyle kurulan şey kategori olan görelî olurken; şeyliği görelîliğin eklendiği özel bir varlık ve hakikatle var olan şey ise kategori olmayan görelî olmaktadır.⁶⁵ Yine İbn Sînâ'nın *Muhtasaru'l-Evsat*'ta sergilediği yaklaşıma baktığımızda Aristoteles'in görelî ile alakalı olarak sanki 'hakiki görelî varlık sahibi değildir' demekte olduğuna değinerek; Aristoteles'in bu sözünden hareketle varlığı bulunması halinde ise bu şeyin 'hakiki görelînin arız olduğu bir şey olacağı' şeklindeki yorumu ortaya koymakta olduğunu görüyoruz.⁶⁶

3. Nitelik/Keyfiyet

[Yun. *to poion* (τὸ ποιόν); Sür. *aynoyuto* (أَيْنُوْتُو); Ar. *el-keyfü* (الكيْف); Lat. *qualitas*; İng. *quality*]

İbn Sînâ ilkin niteliğin tarifini ele alarak bu kategoriye giriş yapmakta ve hemen ardından da nitelik için iki türlü tarifin ortaya konulduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilkinin "nitelik kendisiyle fertlere nasıl oldukları söylenendir." şeklinde ifade edildiğini ikincisinin ise, "nitelik kendisiyle şeylere 'o benzer ve benzemez' denilendir." ifadesiyle ortaya konulduğunu aktarmaktadır. Ancak İbn Sînâ mezkûr betimlerden nitelik kategorisinin hakikatinin tam olarak anlaşılamayacağı gerekçesini ileri sürerek nitelik hakkındaki betimin "kendisiyle tavsif edilen şeyde karar kılmış ve onun ölçülmesini gerektirmeyen her yapısal özellik niteliklidir" şeklinde olması gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁷ Bu duruma esasında Fârâbî'nin de değinmekte olduğunu görüyoruz. Buna göre Fârâbî niteliğin, şahıslar hakkında 'onlar nasıldır' sorusunun cevabında söylenen yapılar (hey'etler) olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸ Tûsî de aynı şekilde niteliği, kendisi sebebiyle mevzu hakkında takdirin lazım gelmediği külli bir hey'et olarak betimlemektedir.⁶⁹

Ardından İbn Sînâ tıpkı Aristoteles'in niteliğin ilk türünü bilgi ve erdem gibi zevali zor olan melekeler ya da huylar olarak ve hastalık ve sağlık gibi zevali kolay

63 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 153.

64 Fârâbî, "Kitabü Katiguryas ey Mekulat", 105.

65 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 155.

66 İbn Sînâ, *Muhtasaru'l-Evsat*, 31.

67 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 159-160, 163.

68 Fârâbî, "Kitabü Katiguryas ey Mekulat", 99.

69 Tûsî, *Esasü'l-İktibas*, 69.

olan haller⁷⁰ olarak ifade ettiği gibi meseleyi ele alarak niteliğin dört türe bölüm-
lendiğini belirtmekte ve nefis sahiplerine has olan niteliklerin hal ve meleke olarak
isimlendirildiklerini ortaya koymaktadır. Yine İbn Sînâ nitelik için yaygın bölüm-
lemenin doğal ve edinilmiş şeklinde olduğunu zikrederek bunlardan hal ve mele-
kenin edinilenlere dahil olduklarını, doğal olanların ise bilkuvve ve bilfiil olarak
ikiye ayrıldıklarını özellikle vurgulamaktadır.⁷¹

Niteliğin türlerinin belirlenmesi konusuna gelince doğal olarak ilk sözün
Aristoteles'e ait olduğunu görmekteyiz. Buna göre filozofumuz *Kategoriler* kitabın-
da niteliğe ait dört tür olduğunu belirtmekte ve bunları hal ve meleke, kuvvet ve
kuvvetsizlik, duyu nitelikleri ve duygulanımlar, şekillerdeki nasıllık⁷² olarak sıra-
lamaktadır. İbn Sînâ da Aristoteles'in sıralamasına sadık kalarak niteliğin ilk türü
olarak hal ve melekeyi ele almakta; zevali zor olanları meleke, zevali kolay olanları
ise hal olarak adlandırmaktadır. İbn Sînâ hal ve meleke arasındaki ayrımı ortadan
kalkmalarındaki zorluk ve kolaylığa nispete göre dikkate almakta ve Aristoteles'in
de zikrettiği gibi mekenin aynı zamanda hal olduğuna ama halin meleke olma-
yacağına vurgu yapmaktadır.⁷³ Fârâbî'nin de aynı şekilde niteliği dörde ayırdığını
ve bunlardan ilkini meleke ve hal, ikincisini tabii kuvvetle söylenen ve söylenme-
yen, üçüncüsünü infaiali nitelik ve infialler, dördüncüsünü ise nicelikte bulunan
nitelik olarak belirlediğini görüyoruz. Meleke ve hal'in nefste bulunan tümel bir
yapı (hey'et) olduğunu belirten Fârâbî bu yapılara örnek olarak ilimler, sanatlar,
ahlak ve bunlar gibi olanları zikretmektedir. Meleke ve hal arasındaki ayrımı yer-
leşik olma ve zeval bulmaya göre yaparak zevali zor olanları meleke, zeval bulmaya
yüz tutanları ise hal olarak isimlendirmektedir.⁷⁴ Tûsî ise niteliğin dört türünün
sıralanması noktasında farklı bir tutum sergileyerek ikinci tür niteliğin hal ve me-
leke olarak adlandırılan nefsanî nitelikler olduğunu belirtmekte ve bunların nefis
sahibi cisimlerdeki hadis hey'etler ve nefsanî arazlar olduğunu dile getirmektedir.
Bunlardan zevali hızlı olanların hal olarak, zevali yavaş olanların ise meleke olarak
isimlendirildiğini ifade etmektedir.⁷⁵

İbn Sînâ niteliğin ikinci türü olan kuvvet ve kuvvetsizlik konusunu kendi
arasında üçe ayırarak incelemektedir. Buna göre bunlardan ilkini hastalıklılık ör-
neğinde olduğu gibi 'etkilenme konusunda şiddetli istidat' olarak, ikincisini gü-
reşçilik örneğinde olduğu gibi 'fiil yapma konusunda şiddetli istidat' olarak, üçün-
cüsünü ise sağlıklılık örneğinde olduğu gibi 'etkilenme ve fiil yapma konusunda

70 Aristoteles, "Katêgoriai", 8-9; ayrıca bkz. Aristoteles, "Categoriae", 4; Aristoteles, "Kitabü Katiguryas ev Kita-
bü'l-Mekûlât", 65-66; Aristoteles, *Kategoriler*, 50-53.

71 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 164-165.

72 Aristoteles, "Katêgoriai", 8-10; ayrıca bkz. Aristoteles, "Categoriae", 4-5; Aristoteles, "Kitabü Katiguryas ev Ki-
tabü'l-Mekûlât", 65-71; Aristoteles, *Kategoriler*, 50-61.

73 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 173,175.

74 Fârâbî, "Kitabü Katiguryas ey Mekulat", 99-100.

75 Tûsî, *Esasü'l-İktibas*, 70.

değil etkilenmeme konusunda şiddetli istidat' olarak belirlemektedir.⁷⁶ Fârâbî'ye baktığımızda onun keyfiyetin ikincisinin tabii kuvvetle ve tabii kuvvet olmadan (la-kuvvet) söylendiğini belirterek, bunun örneğinin de sertlik ve yumuşaklık olduğunu dile getirmekte olduğunu görüyoruz. Fârâbî burada tabii olarak kuvvetli olanın kolaylıkla etki etmesi ve zorlukla etkilenmesine, tabii kuvvetsiz olanın ise zorlukla etki etmesi ve kolaylıkla etkilenmesine dikkat çekmekte; sağlıklı olmak ve hasta olmayı da bu örnek olarak ortaya koymaktadır.⁷⁷ Tûsî ise üçüncü tür niteliğin kuvvet ve la-kuvvet olarak isimlendirildiğini ortaya koyarak güreşçinin rakibini kolaylıkla alt etmesi istidadını kuvvet, güreşçinin yıkılması veya hastalanma istidadını ise la-kuvvet olarak örneklendirmektedir.⁷⁸

İbn Sînâ niteliğin üçüncü türü olarak infiali nitelikler ve infialleri incelemeye tabi tutmaktadır. İbn Sînâ burada niteliğin bu türü ile alakalı olarak önemli bir benzerlik ortaya koymaktadır. Buna göre melekeye benzeyenleri infiali nitelikler olarak, hal'e benzeyenleri ise infialler olarak değerlendirmektedir. İbn Sînâ bu ifadesini ileriki pasajlarda da tekrar ederek "... melekelerin bazen infiali nitelikler ve hallerin de infialler diye isimlendirilmesi mümkündür."⁷⁹ şeklinde daha açık ve net bir biçimde yeniden ifade etmektedir. Burada İbn Sînâ önemli bir detayı daha zikrettiği örnek üzerinden dikkatlere sunmaktadır. Ona göre örneğin infial kategorisinden olan sararma ciğerdeki safra bakımından ortaya çıktığında söz konusu bu sararma geçici olursa infial, fakat geçici olmayıp kalıcı olursa infiali nitelik olacaktır.⁸⁰ Fârâbî de keyfiyetin üçüncü türünden olan infiali niteliklerin iki kısım olduğunu bunlardan ilkinin hissedilir nitelikler ikincisinin ise nefste bulunan nitelikler olduğunu ifade etmektedir. Buna göre renkler, tatlar, kokular gibi şeylerin mahsus nitelikler olduğunu; öfke, sevgi ve korku gibi şeylerin ise nefsin arzuları olan nitelikler olduğunu belirtmektedir. Fârâbî burada önemli bir ayırım yaparak bunlardan zevali hızlı olanların hepsinin 'infialler' olarak isimlendirildiklerini, yerleşik olan ve zevali yavaş ya da gayri zail olanların ise 'infiali nitelikler' olarak isimlendirildiklerini özellikle belirtmektedir.⁸¹ Tûsî ise niteliğin dört türünden ilkinin beş duyu ile duyumsanan mahsus nitelikler olduğunu belirterek bunlara infialiler ve infialler denildiğini ortaya koymakta⁸² ve yaptığı bu sıralamayla diğer filozoflardan ayrılmaktadır.

İbn Sînâ, nitelik için söz konusu olan dördüncü türü şekillerde bulunan nasıllık olarak ele almakta ve Aristoteles'in de ifade ettiği gibi şeylerdeki seyreklik ve sıklığı ayrıca düzlük ve pürüzlülüğü -parçalarının birbirine göre aşağıda veya

76 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 176.

77 Fârâbî, "Kitabü Katiguryas ey Mekulat", 101.

78 Tûsî, *Esasü'l-İktibas*, 70.

79 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 192.

80 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 184-185.

81 Fârâbî, "Kitabü Katiguryas ey Mekulat", 101.

82 Tûsî, *Esasü'l-İktibas*, 69.

yukarıda bulunmaları anlamında alındığında- nitelik kategorisine değil konum kategorisine dahil etmektedir. Fakat söz konusu düzlük ve pürüzlüğün parçalarına arız olan durum dışında bunlar için hissedilecek bir hal bulunması durumunda bu hal'in nitelik olacağını belirtmektedir.⁸³ Fârâbî'nin de meseleye aynı açıdan yaklaş- tığını ve niteliğin dördüncüsünü niceliğe arız olan nitelik olarak ele aldığını bunla- ra örnek olarak da çizgideki doğruluk ve paralelliği, paralel çizgilerdeki içbükeylik ve dışbükeyliği son olarak da sayılardaki tek ve çift olmayı zikrettiğini görüyoruz. Burada Fârâbî engebellik ve düzlüğün niteliğin bu cinsine mi yoksa konum ka- tegorisine mi dahil olduğu konusunda müşekkeklik söz konusu olduğuna dikkat çekerek ortaya koyduğu örnekler bağlamında engebellik ve düzlük anlamlarının niteliğin bu cinsine dahil edildiklerinde müşterek isim oldukları neticesine ulaşı- lmaktadır.⁸⁴ Fârâbî benzer bir müşekkek olma durumunun katılma ve seyrelme anlamlarında da ortaya çıktığını dile getirmektedir. Buna göre seyrelme yünün ka- barması gibi, katılma da yünün keçeleşmesi gibi olması durumunda bu anlamın konum kategorisine dahil olduğunu kabul etmektedir. Fakat Fârâbî katılma ile suyun donması anlamı kastedildiğinde bunun nitelik altına dahil edilmesi gerek- tiğini ifade etmektedir. Ancak ona göre, bunun niteliğin dördüncü cinsi altında değil ikinci türü altına dahil edilmesi gerekmektedir. Zira Fârâbî, katılma zor- lukla etkilenme seyrelmede ise kolaylıkla etkilenme durumu söz konusu olması hasebiyle bunların istidatlar gibi olduklarına vurgu yapmaktadır.⁸⁵ Tûsî de niteli- ğin dördüncü türünün niceliğe arız olan nitelik olduğunu ifade ederek çizgideki paralellik ve cisimdeki dışbükeylik gibi örnekleri ortaya koymaktadır.⁸⁶

Nitelik kategorisinin türlerini ele aldıktan sonra İbn Sînâ nitelikler için zıtlı- ğın vaki olduğunu ifade ederek bunlardan hal ve meleke olan nitelikler ile infialî nitelikler ve infialler için zıt olmanın söz konusu olduğuna ancak nicelikte bulu- nan nitelikler için zıt olmanın söz konusu olmayacağına işaret etmektedir.⁸⁷ Yine İbn Sînâ niteliğin daha çok ve daha az olmayı da kabul ettiğini ancak bunlar ara- sında şekiller için söz konusu olan niteliklerin daha az ve daha çok olmayı kabul etmediklerini belirtmektedir.⁸⁸ Tûsî ise niteliğin türlerini ele aldıktan sonra tıpkı İbn Sînâ'nın ifade ettiği gibi niteliğin zıtlık ile daha çok ve daha az olmayı kabul ettiğini, ancak niteliğin dördüncü türünün bu ikisi için vaki olmadığını dile getir- mektedir.⁸⁹

İbn Sînâ'nın nitelik kategorisi bağlamında son olarak değindiği konu nitelik- lerden bazılarının göreliler içerisine dahil olması meselesidir. İbn Sînâ tıpkı Aris-

83 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 187-188.

84 Fârâbî, "Kitabü Katiguryas ey Mekulat", 102.

85 Fârâbî, "Kitabü Katiguryas ey Mekulat", 103.

86 Tûsî, *Esasü'l-İktibas*, 71.

87 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 210-211.

88 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 212-213.

89 Tûsî, *Esasü'l-İktibas*, 71.

toteles gibi bu durumun ortaya çıkmasında herhangi bir sakınca görmemekte ve bu probleme bizzat ve bilaraz olmak bakımından yaklaşarak “bu şeyler bizatihi görelilik kategorisinden değildir, aksine bunlar kendisine göreliliğin arız olduğu şeylerdendir.” şeklindeki ifadesiyle netlik kazandırmaktadır. Buna göre örneğin bilgi bir şeyin bilgisi olması hasebiyle görelî olacakken, tek başına alındığında ise nitelik olmaktadır.⁹⁰

Sonuç

İbn Sînâ'nın *Kategoriler* adlı eserinde ortaya koyduğu fikirleri merkeze alarak onun düşüncelerini Aristoteles'in *Kategoriler* kitabında yer verdiği ifadeleri ile birlikte ortaya koyduktan sonra İbn Sînâ'nın selefi olan ve onun felsefi alt yapısında kuvvetli etkileri olduğunu bildiğimiz Fârâbî'nin görüşlerini de aktararak son olarak da İbn Sînâ'yı yakından sıkı sıkıya takip etmekte olan Nasîruddin Tûsî'nin fikirlerine yer vermeye gayret gösterdik. Bu sıralamayı da İbn Sînâ'nın öncesi ve sonrasında etkili olan en önemli iki filozof üzerinden yapmanın isabetli olacağı düşüncesinden hareketle ortaya koymaya çalıştık. İbn Sînâ'nın on kategoriye sırasıyla ele aldığı *Kategoriler* kitabında yer alan nicelik, görelilik ve nitelik kategorilerinin diğer kategorilerle olan ilişkisini ve diğer kategorilere de arız olmaları hasebiyle temel kategorilerden olma hususiyetlerini İbn Sînâ'nın kategoriler yaklaşımı çerçevesinde ele alıp diğer filozoflarla da karşılaştırmalı olarak irdelemeye gayret ettik. Buna göre İbn Sînâ'nın öncelikle klasik anlamda değil fakat kendine has üslubuyla sıkı bir Aristoteles yorumcusu olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Zira Aristoteles'in *Kategoriler* kitabının sıra düzenini birebir takip eden İbn Sînâ, Aristoteles'in hemen her bir cümlesini tek tek ele almış ve her bir pasajını bir fasıl başlığı altında incelemiştir. Aristoteles'e olan bağlılığının yanı sıra Fârâbî'nin de kategoriler hakkında ortaya koyduğu fikirleri benimsemiş özellikle onun ifade biçimlerini ve dahası kullandığı kavramları titizlikle kullanmıştır. İbn Sînâ'nın kendinden sonraki dönemde etkisinin ne derece olduğunu anlaşılması bakımından Tûsî'nin konumu ve yaklaşım tarzı son derece önemlidir. Buna göre özellikle Tûsî'nin İbn Sînâ'yı takip ettiğini ve onun ortaya koyduğu yaklaşım tarzını benimseyerek genel olarak on kategorinin tamamında olduğu gibi söz konusu üç kategori hakkında değerlendirmelerde bulunduğunu görüyoruz. Bu çalışma dahilinde ele almaya çalıştığımız kadarıyla özellikle İbn Sînâ'nın diğer filozoflarla karşılaştırmalı olarak düşüncelerinin irdelenmesi önemli bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu tarz akademik çalışmaların genel olarak felsefe alanına özelde ise İslam felsefesi ve Mantık alına önemli katkılar sağlayacağı aşikardır.

90 İbn Sînâ, *Kategoriler*, 214, 216.

Kaynakça

- Aristoteles. "Categoriae". Editör: Academia Regia Borussica, *Aristoteles Latine* içinde, 1-8. Berlin: Officina Academica, 1831.
- Aristoteles. "Katégoriai". Editör: E. Bekker *Aristotelis Opera* içinde, 1-15. Berlin: Officina Academica, 1831.
- Aristoteles. "Kitabü Katiguryas ev Kitabü'l-Mekûlât". Tahkik: Ferid Cebir, *en-Nassu'l-Kamile* içinde, 1: 15-96. Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Lübnani, 1999.
- Aristoteles. "Kitabü'l-Mekulat". Tahkik: Abdurrahman Bedevi, *Mantıku Aristu* içinde, 1: 31-96. Beyrut: Darü'l-kalem, 1980.
- Aristoteles. *Kategoriler*. Çeviri: Saffet Babür. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2016.
- Aristoteles. *Metafizik*. Çeviri: Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996.
- Aristoteles. *Organon I Kategoriyalar*. Çeviri: Hamdi Rağıp Atademir, İstanbul: MEB. Yayınları, 1989.
- Coşkun, Abdulkadir. *İbn Sinâ Felsefesinde Retorik*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011.
- Çapak, İbrahim. *Ana Hatlarıyla Mantık*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Çapak, İbrahim. *Stoa Mantığı ve Fârâbî'ye Etkisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2006.
- Fârâbî. "Kitabü Katiguryas ey Mekulat". Tahkik: Refik Acem, *el-Mantıku inde'l-Fârâbî* içinde, 89-131. Beyrut: Darü'l-Meşrik, 1986.
- İbn Sinâ. *Kategoriler*. Çeviri: Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010.
- İbn Sinâ. *el-Muhtasaru'l-Evsat fi'l-Mantık*. Tahkik: Harun Takci, Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2009.
- İbn Rüşd. *Metafizik Büyük Şerhi-Tefsîru Mâ-ba'det't-Tabîa'*. 2 cilt. Çeviri: Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Kant, Immanuel. *Pratik aklın eleştirisi*. Çeviri: İonna Kuçuradi – Ülker Gökberk ve Füsün Akatlı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1994.
- Özpilavcı, Ferruh. *Fârâbî'nin Önerme Anlayışı*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Tûsî. *Esasü'l-iktibas fi'l-mantık*. Arapça Çeviri: Molla Hüsrev. Tahkik: Hasan eş-Şafi ve Muhammed es-Said Cemaleddin. Kahire: el-Meclisü'l-a'la li's-sekafe, 2004.